

OPORTÜNİZME BULAŞMIŞ TİPİK BİR ORTA YOLCU: ABDULLAH CEVDET

Üstün BOL, 17 Ekim 2021

<https://hertaraf.com/koseyazisi--oportunizme-bulasmis-tipik-bir-orta-yolcu-abdullah-cevdet-2627>

‘‘Avrupa bizim yaptığımız gibi güneşin batmasıyla mesaisini terk etmiyor, yatmıyor. Avrupa’da tabiatın güneşi batınca insanların güneşi doğuyor: elektrik... en büyük ve en daimi hasmımız bizim kendi kanımızdadır, kendi kafamızdır. Bizim ile ecanib arasındaki münasebat kavi ile zaif, alim ile cahil, zengin ile fakir arasındaki münasebatdır... bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle, dikeniyile isticnas etmeye mecburuz...’’ (Abdullah Cevdet)

Abdullah Cevdet, tam adıyla Abdullah Cevdet Karlıdağ. 1869 yılında Malatya’nın Arapgir ilçesinde dünyaya gelen Abdullah Cevdet göz hekimi, siyasetçi, şair ve çevirmen olarak tanındı. 1932 yılında İstanbul’da öldüğünde döneminin en tartışmalı isimlerinden biriydi. Öyle ki, 2000’li yılların Türkiye’sinde bile ismi politik tartışmaların bir nesnesi olacaktı. Şairliği tartışmalı olsa da birçok kitap çevirdi, bıçkın bir siyasetçi, iyi bir göz hekimiydi.

Osmanlı’da ve Türkiye’de batıcılık denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biriydi. Gençlik yıllarında yürüttüğü siyasi fikrin İkinci Meşrutiyetin düşünce yapısının temelini oluşturduğu söylendi. İbrahim Temo, İshak Sükuti, Mehmet Reşit ve Hikmet Emin’le birlikte İttihad-ı Osmani Cemiyeti’ni kurdu. Cemiyet bir süre sonra isim değiştirecek, Osmanlının yıkılmasında önemli bir rol oynayan İttihat Terakki olacaktı.

İttihat Terakki’nin kurucuları arasında yer alan Abdullah Cevdet, kurucusu olduğu İT’den kısa süre sonra tasfiye edilecek, bir zamanlar hayatını kurtardığı Ziya Gökalp’e lanet edecek, keşke bıraksaydım da ölseydi diyecekti. Türkiye’de sosyalist bir düşünceyle ilk işçi ve kadın hakları savunucularından biriydi. (Nasıl bir kadın hakları savunucusu olduğunu ileride göreceğiz) Tıp, felsefe, sosyoloji, siyaset alanında 70’e yakın eserin çevirmeni ve müellifiydi. Bunca çalışkanlığına rağmen, siyasi fantezileri nedeniyle oportünizme yenilmiş tipik bir orta yolcu, sosyalizmden geçinen bir muhteris olarak kaldı!

Arapgir’li bir Kürt’tü Abdullah Cevdet. Babası Diyarbakır birinci tabur katiplerinden Hacı Ömer Vasfî Efendiydi. İlköğrenimini Arapgir’de tamamladı sonra ailesiyle birlikte Harput’a taşındı. 1885’te Elâzığ Askeri Rüştiyesinden mezun oldu. On beş yaşında İstanbul’a giderek

Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisine girdi. Üç yıl sonra mezun oldu ve Askeri Tıbbiye'ye devam etti.

Tıbbiye'de okurken materyalist akımlarla tanıştı ve kısa süre içinde etkisine girerek sosyalist oldu. Tıbbiyeyi bitirmeden materyalist biyolojik düşünceler üzerine dört kitap çevirmiş ve aynı konuda Maarif, Musavver Cihan ve Resimli Kitab mecmualarında onlarca makale yazmıştı.

Materyalist düşüncenin ancak siyaset yoluyla hayat bulabileceğini düşünüyordu. O yüzden 1889'da dört tıbbiyeli arkadaşıyla birlikte İttihadı Osmani Cemiyetini kurdu. Ardından cemiyet isim değiştirecek Abdullah Cevdet'in de kurucuları arasında yer aldığı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacaktı. İT 1908 darbesiyle yönetimi ele aldı.1918 yılına kadar devleti yönetti ve kısa süre içinde yıkmayı başardı. Abdullah Cevdet ikinci Abdülhamit'e karşı yürütülen politikanın baş aktörlerinden biriydi. Siyasal faaliyetleri sebebiyle öğrenim hayatı da dahil olmak üzere defalarca tutuklandı ve hatta kısa bir dönem okuldan uzaklaştırıldı.

Tıbbiye'den 1894 yılında göz hekimi olarak mezun oldu ve okulu bitirdikten sonra İstanbul'da Haydarpaşa Numune Hastanesinde göreve başladı. Kolera salgını nedeniyle geçici görevle gönderildiği Diyarbakır'da İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesini kurdu. Burada bulunduğu sırada Ziya Gökalp'in intihar girişiminde ona ilk müdahaleyi yapan ve hayatını kurtaran kişi Abdullah Cevdet'ti. Bu olayın ardından Ziya Gökalp'i İT'ye kazandıran Abdullah Cevdet, daha sonra hayatını kurtardığı Ziya Gökalp tarafından cemiyetten tasfiye edilecekti.

1895'te İstanbul'a döndü. Tehlikeli bir İttihatçı olarak görülerek önce tutuklandı ardından Trablusgarp hastanesine göz hekimi olarak atandı. Orada da İttihatçı örgütlenmeye devam edince tekrar tutuklandı ve hapsedildi. Dört ay sonra Fizan'a sürülmek üzere serbest bırakıldığında Tunus üzerinden Fransa'ya kaçtı. Bu dönem İT Cemiyetinin ikiye ayrıldığı bir dönemdi. Mizancı Murat ve arkadaşları İstanbul'la anlaşarak yurda dönmüş, Tunalı Hilmi gibi Jön Türklerse Cenevre'de Abdülhamit'e karşı örgütlenmişlerdi. Abdullah Cevdet Cenevre'ye geçerek Jön Türklerle katıldı. Jön Türkler de ikiye ayrıldığında Ahmet Rıza Beyin grubuna katıldı ve derneğin yayın organı Osmanlı Gazetesini Türkçe- Fransızca olarak çıkardı. Gazete bütün varlığını Abdülhamit karşıtlığı üzerine kurmuştu ve en ateşli yazıları Abdullah Cevdet yazıyordu.

Siyasi şehveti o kadar içine işlemişti ki, Vittorio Alfieri'nin Della Tirannide kitabını İstibdat adıyla çevirip yayınladı. Hızını alamadı Kahriyat adlı şiir kitabı yayınladı. Ancak kitap bir şiir kitabından çok ikinci Abdülhamit karşıtlığı ve onun nasıl bir hürriyet düşmanı olduğunu anlatıyordu.

Abdullah Cevdet sıkı bir muhalifti! Ama hayat, kitaplarda anlatıldığı gibi yaşanmıyordu. Biryandan maddi sıkıntılar çekiyor, diğer yandan oportünist kişiliğinin öne çıkmasına engel olamıyordu. Abdülhamit, onu Muhalif yazılar yazmaması uslu durması şartıyla yüksek bir maaşla Viyana elçiliği doktorluğuna atadığında hemen kabul etti. Gazeteyi kapattı ve Viyana'ya taşındı. Bu görev ve taşınma İttihat ve Terakki içinde Abdullah Cevdet'in 2. Abdülhamit'in jurnalcisi olduğu dedikodularını ayyuka çıkardı. 1903'e kadar Viyana elçiliğinde görevine devam etti, maddi anlamda rahatlamıştı, artık muhalefet etmiyor, şiirle uğraşıyordu!

Madden felaha erdikten ve rahatladıktan sonra müstear isimlerle yeniden muhalif yazılar yazmaya başladı. Hem Padişah'tan para almaktan vazgeçemiyor hem de farklı isimlerle ona muhalefet ediyordu. Viyana büyükelçisinin İstanbul'a hala muhalefete devam ettiğini bildirmesi üzerine Büyükelçi Mahmut Nedim Paşayla tartıştı ve Avusturya'dan sınır dışı edildi. Presburg'a geçen Abdullah Cevdet, affı için, daha önce dini hükümler gereğince gerçek halife sayılmaması gerektiğini savunduğu II. Abdülhamid'e müracaat ederek yalvardı, ancak Abdülhamit Abdullah Cevdet'i ikinci kez affetmedi. Cenevre'ye döndü. İttihat ve Terakki gözünde muhbir olarak anıldığı için cemiyete kabul edilmedi. Ethem Ruhi ile birlikte Osmanlı İttihat ve İnkılap Cemiyetini kurdu. Örgütün yayın organı olarak da Osmanlı Gazetesini yeniden çıkarmaya başladı.

1904'te İttihad yayınevini kurdu. Aynı isimle dergi de çıkardı. 1932 yılına kadar dergiyi Cehd, İştihad, Alem gibi isimler altında Cenevre, Mısır ve İstanbul'da çıkarmayı sürdürdü.

Materyalist bir akılla çeviriler yapmaya devam etti. 1908'de Reinhardt Dozy'nin *Essai sur l'Histoire de l'Islamisme* (İslamcılığın tarihi üzerine deneme) adlı iki ciltlik eserini "*Tarih-i İslamiye*" adıyla yayımladı. İslâm'ı ve İslâm peygamberini çok ağır biçimde eleştiren bu kitap, İslami camiada büyük bir infîâle neden oldu. Kitap yasaklandı ve 1910 yılında 'İttihatçı Dostları' tarafından toplatıldı, hatta toplatılan kitaplar Galata köprüsünden denize döküldü. Yükselen tepkiler üzerine Abdullah Cevdet kıvırmayı tercih etti. Bu eseri Müslüman tarihçilerin Dozy'nin yanlışlıklarını düzeltmelerine imkân tanımak amacıyla tercüme ettiğini söyledi!

1910'un sonlarına doğru İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet burada yayınevi kurdu ve kitaplar tercüme etmeye devam etti. İttihad dergisini yeniden çıkarmaya başladı. Ancak dergide İttihat ve Terakki yönetimine karşı sert yazılar yazmaya başlayınca İT'nin baskılarına maruz kaldı. 1914'te derginin basımını durdurdu. İkdâm gazetesinde müstear isimle başyazılar yazdı. İstanbul'un işgali yıllarında Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından Sıhhiye Genel Müdürlüğü'ne atandı. Kadınlara ilk kez genelev vesikası verilmesini sağladı, sosyalist bir kadın

hakları savunucusuna da bu yakışırdı! Bu uygulaması büyük bir tepki alınca görevden alındı. Boş durmadı! Bu sefer İngiliz Muhipler Cemiyetinin kuruluşunda görev aldı. Ona göre Batı medeniyetin merkeziydi. Onlara tam anlamıyla teslim olursak biz de onlar gibi insan olabilirdik! İngilizler bizi adam edebilirdi!

İttihat terakki için de sakıncalı hale gelen Abdullah Cevdet İsviçre'ye dönerek buradaki muhaliflere katılmaya karar verdi. Ancak İsviçre hükümeti bu talebi reddetti. Bunun üzerine ittihat ve Terakki ile arasını düzeltmek için Hak gazetesinde eski dostlarına 'şirin' yazılar yazmaya başladı. Cumhuriyet döneminde işgal yıllarındaki İngiliz yanlısı tutumu sebebiyle gözden düştü. Hakkında ömür boyu devlet hizmetinden men cezası verildi.

Bir yandan Hak gazetesinde yazarken bir yandan da İctihad gazetesini çıkarmaya devam eden Abdullah Cevdet Batı'nın tamamen ve her yönüyle örnek alınmasını istiyor bu görüşe karşı çıkan Celâl Nuri ile çatışıyordu. Bu çatışma "Tam Garpçılar" ile "Kısmî Garpçılar" şeklinde ifade edilebilecek iki grup ortaya çıkardı ve Abdullah Cevdet tam Garpçılar'ın lideri durumuna geçti. *İctihad*'ın Meşrutiyet dönemindeki son sayısı 13 Şubat 1915 tarihinde yayımlandı. Abdullah Cevdet, İttihatçılar tarafından ölümle tehdit edilince mecmuasını kapatmak zorunda kaldı. Mart-Nisan 1918 tarihleri arasında *İkdam* gazetesinde imzasız olarak başyazılar yazdıysa da bunun İttihatçılar tarafından haber alınması üzerine bu faaliyetini de bırakmak zorunda kaldı. Hiçbir grupta anlaşamayan ve her grubun düşman bellediği Abdullah Cevdet İttihatçılar tevkif edildiğinde onlarla birlikte tevkif edilen ve o dönem İttihatçı olmayan tek kişiydi.

Ömür boyu kamu hizmetinden men cezası alan Abdullah Cevdet Aralık 1924'te Elâzığ mebusluğu boşaldığı sırada Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya çağrılınca, mebusluğa getirileceği söylentileri yayıldı. Gerçekten de Mustafa Kemal Abdullah Cevdet'i vekil yapmak için Ankara'ya çağırmişti. Ancak arkasında kötü bir miras bulunan, din aleyhtarı yazıları dolayısıyla halk nazarında 'dinsiz' olarak tanınan Abdullah Cevdet İslami camianın gazeteleri tarafından topa tutuldu. Taraftarlarına göre nüfus ve tarım politikaları gereği Avrupalı işçilerin Türkiye'ye getirilerek istihdam edilmesini istemişti. Muhaliflerine göre ise Avrupa'dan damızlık erkek ithal edilmesini bu yolla Türk neslinin uzun boylu, sarışın, renkli gözlü Avrupalı bir nesle evrilmesini savunuyordu! Bu tartışma sebebiyle milletvekili olamadı, Mustafa Kemal de bunun üzerine vekil yapmaktan vazgeçti!

Hayatı boyunca siyasi sosyal tartışmaların merkezinde yer alan Abdullah Cevdet ölümüyle de tartışma yaşattı. 1932'de öldüğünde Ayasofya camiinde cemaat bir 'dinsiz' olarak bilinen Abdullah Cevdet'in cenaze namazının kılınamayacağını haykırdı. Ne imam ne de cemaat cenaze namazını kılmaya yanaşmadı. Ancak -nedense muhafazakâr kesimin değer verdiği-

Peyami Safa'nın ısrarlı ricaları üzerine birkaç kişi tarafından cenaze namazı kılındı. Birkaç belediye görevlisi cenazeyi Merkez Efendi mezarlığına defnetti. Müslümanlar, Abdullah Cevdet'e o kadar tepkiliydi ki, cenazeyi taşıyacak araç bulunamadı, hiç kimse cenazeyi taşımak için aracını vermiyordu! Bunun üzerine Fener Rum Patrikhanesinden araba istendi. Abdullah Cevdet'in cenazesi haç işareti taşıyan bir cenaze aracıyla mezarlığa götürüldü.

Abdullah Cevdet kimdir sorusunun cevabını Cemil Meriç 'tezatlar mahşeridir' diyerek veriyor. Onun tezatlarını: *'Bir yandan Goethe okutarak içtimai bünyeyi değiştirmek ümidi, bir yandan ırkların önceden çizilmiş bir kaderi olduğuna inanan Le Bon'a sarılış. Ama tezat tabiatın kanunu değil mi?'* sözleriyle anlatıyor. Cemil Meriç kadar nazik olmadan biz şunları da söyleyebiliriz. Abdullah Cevdet ne olursa olsun batıcıydı. Latin harflerine geçilmesini, batıda ne varsa hiç sorgulanmadan alınmasını savunuyordu. Sosyalistti ve ona göre herkes sosyalist olmalıydı. Oportünisti. İşine geldiğinde Abdülhamit muhalifi, işine geldiğinde Abdülhamit işbirlikçisi olabiliyordu. Arasını düzeltmek istediği zaman hem İttihatçılara hem Abdülhamit'e uygun yazılar yazabiliyor, onlardan para almaktan çekinmiyordu. Kendi toprağıyla ve insanlarıyla barışık değildi. Zavallı ve hakir gördüğü bu insanları ıslah etmek için damızlık getirmeyi düşünecek kadar yoldan çıkmış olabilir miydi? Bu belki bir iftiraydı ama buna peşinen hayır diyebilmek te o kadar kolay değil!